

Szász fohnagy
(XVII. század)

Szász asszony
(XVII. század)

Magyar nemes
(XVII. század)

Jobbágy
(XVII. század)

A székelyzsombori vár

Erdély délkeleti részén, a Kis-Homoród mentén, az egykori Szászvidék és a Székelyföld határán fekszik Székelyzsombor. A falu mellett emelkedő, közel 600 m magas dombtetőn egy meglehetősen ép állapotban fennmaradt vár áll. Maga a település soha nem tartozott a történelmi Udvarhelyszékhez, a vármegyék létesítésekor, 1876-ban csatolták az új közigazgatási rendszer szerint szerveződő Udvarhely vármegyéhez.

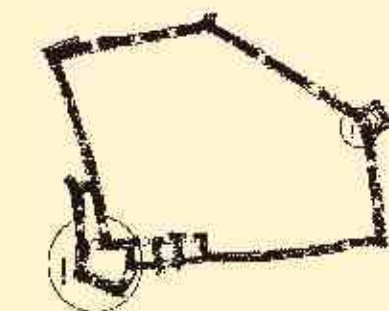
Az erődítmény, amely vész idején a falu népének oltalmazását szolgálta, a helybéli szászság és székely-magyar lakosság közös emlékének tekinthető. Fölmerül a kérdés: mi az, amit a zombori vár építéstörténetéről, átfogó régészeti feltárás hiányában ma elmondhatunk? Erre a kérdésre kerestem a választ 1977-ben és 1990-ben

végzett helyszíni felméréseim során, amikor alkalmam nyílt a vár egyes épületfalainak csatlakozásait is megvizsgálni, s így a különböző építkezési szakaszok valószínű időrendjét rögzíteni. Ezeket az eredményeket szeretném az alábbiakban összefoglalni, felvázolva röviden az erődítmény lehetséges építéstörténetét is.

A várra vonatkozó fontosabb források meglehetősen szűkszavúak. Jánosfalvi Sándor István az Oklánditetőn járva, 1846 őszén, alkonyatkor fényt látott a zombori várban, amiből állandó kastélyőr jelenlétére következtethetünk.¹ Orbán Balázs régi német várnak tartja, építési korát nem tudja meghatározni.² Dávid László az oklevelekben 1488-ban feltűnő német helynév (*Sommerburg*) alapján úgy véli, hogy a vár a XV. század végén már állott. Ugyancsak ő említi, hogy

bár 1342 óta oklevelekben szerepel egy Fehér megyéhez sorolt *Sombor* nevű királyi várbirtok (Hídvég és Árapatak birtokaival együtt), de ennek a mai Székelyzsomborral való azonosítása bizonytalan.³ Murádin László a település néveredetét vizsgálva megállapítja, hogy „a falunév elsődlegesen csupán *Zsombor*, ezt mutatja az 1342-ből való első írásos adat is: *Sombor*. A helynév pusztá személynévből keletkezett, magyar névadással [...]. A hivatalos névadás alapján 1905-ben került *Zsombor* elé a *Székely-* előtag.”⁴ Sajnálatos módon Murádin nem vizsgálta a település *Sommerburg* / *Sommerburch* alakú német-szász helynevet, amely – mint láttuk – már 1488-ban feltűnik. Fölmerül ugyanis a kérdés, hogy a XII-XIII. század fordulóján ide települt szászok *Sommerburg* helyneve nem csak hangtani másolata-e a korábbi magyar *Zsombor* névnek?⁵ A kérdésre adott válasz a vár építéstörténetével is összefügg, ugyanis ha a *Sommerburg* helynév netán fonetikus eredetű, a *-burg* végződés nem bírna jelentőséggel az erődítmény kormeghatározásában.

1995-ben Fülöp Károly helytörténész egyrészt Dávid nyomán, másrészt a településnév XV. századi *Sommerburg* formája miatt az erődítmény építését a XV. századra teszi. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a vár több építési szakaszban nyerte el mai formáját. Legkorábbinak az Orbán Balázs által is ódonabbnak látott déli bástyát véli, majd megjegyzi, hogy a

A vár alaprajza az építési szakaszok feltüntetésével. A Dávid László által közölt alaprajz kiigazításra szorul

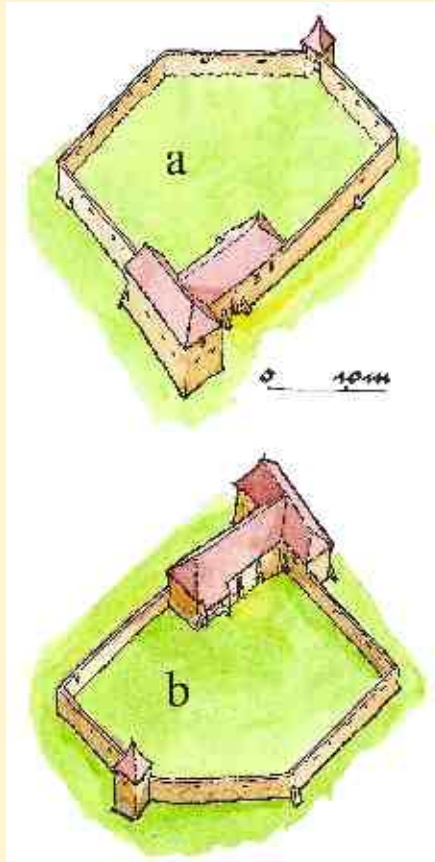
vár „kapualja, a föléje épített őrszoba, valamint a délkeleti fal meghosszabbításában épített lakóház minden bizonnyal a parasztvár legújabb része.”⁶

Összegezve az 1990-ben végzett felmérés eredményeit, az erődítmény különböző építési periódusai közül lényegében öt szakasz lehet meghatározó jellegű:

a) A ma fennálló épület legkorábbi része a szabálytalan ötszögű udvart körülzáró, szuroköntőkkel és lapancsos lőrésekkel ellátott *várfal*. Az északkeleti oldal kis méretű védőtornya talán egyidős a várfallal, ám ennek pontosítása alaposabb feltárást igényel. A vár eredeti bejárata bizonyára a ma is használatos déli kapu volt, de létezhetett egy másik bejárat is – ennek helye a már említett kis védőtorny szomszédságában, az északi várfalon keresendő.

b) A bejárat védelmét fokozta a már meglévő várfal belső oldalához utólag toldott egyemeletes, négy helyiséget magába foglaló *déli épületszárny*. Ebben az időben épülhetett a várfal küloldalához a kaput közrefogó két rézsús, vaskos pillér is.

c) Egy következő szakaszban, feltehetően a XVII. század során, a várfal délnyugati oldalához, kívülről egy

A vár nézete délről (a) és északról (b)

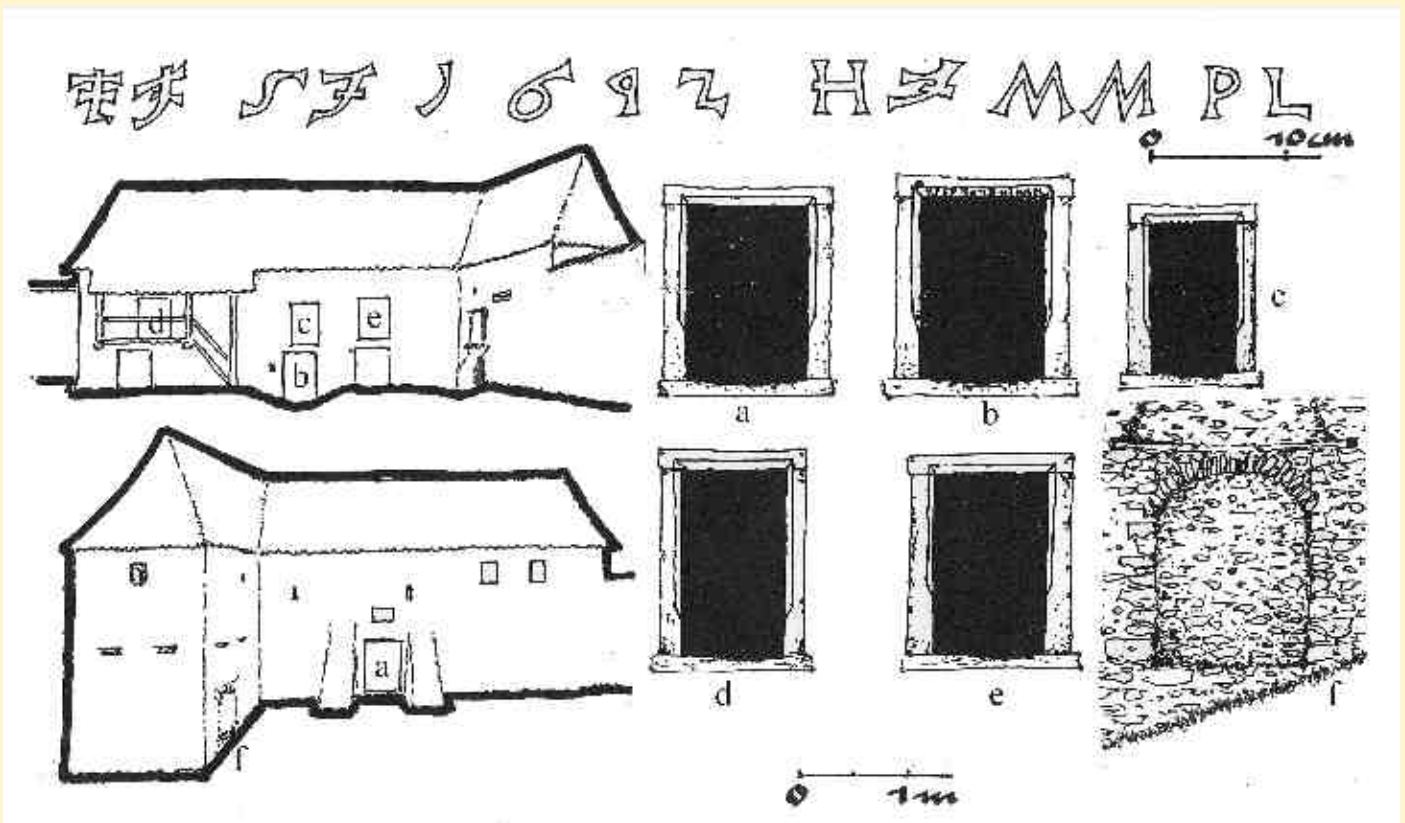
Ajtókeretek, és az elfalazott kapu. Felirat a bejárat (b) szemöldökgerendáján

trapezoid alaprajzú, három szintre tagolt bástyát építettek, amelynek a régi bejárat felé néző szárnyfala egy boltíves kaput is magába foglalt. Ezt a bejáratot később elfalazták.

d) 1692-ben, egy általános javítás alkalmával, a bejárat udvar felé néző ajtónyílását leszűkítve, a kapualj felé egy lőrést nyitottak, az udvar felé nyíló ajtók egy részét pedig új, egységes kialakítású, élszedett cserefa kerettel látták el. A javítás időpontját – öt monogrammal együtt, melyek közül az első rovásírásos – az udvar felőli kapunyílás szemöldökgerendájába vészték: (GY.E.) S.J. 1692 H.J. M.M. P.L. Feltételezhető, hogy ekkor készült az a vaspántos, tölgyfa várkapu is, amelyet 1975-ben néhány arra járó pásztor az esti tábornotznál elégetett.

e) A vár legfiatalabb része nyilván az a földszinti és emeleti helyiséggel rendelkező épület, amely az itt raktározott javak mindenkori őrzőjének, a *szalonnacsősznek* biztosított állandó lakhelyet. Ennek építésére a vár védelmi szerepének elévülése után, feltehetően a XVIII. század folyamán került sor.

A vár építéstörténetét a település történetével összefüggésben kell vizs-

gálnunk. Ennek története viszont nem nélkülözi a kuriózumokat, hiszen az annyi rendhagyó helyzethez szokott Erdélyben is ritkán fordult elő, hogy egy aránylag kis település egyik fele szászöldi szabad falu, másik fele pedig Fehér vármegyéhez tartozó jobbágyközösség legyen.⁷ Gyanítható, hogy e kettősség már a XIII. század eleji itteni szász betelepülés óta fennállt, s ezt a tagolódást csak fokozta az, hogy a XV-XVI. század fordulóján a közeli Alsórákos földesurai, a Sükösdök a falu vármegyei részébe, a „*Sombor Portio*”-ba jobbágycsaládokat telepítettek. Bár ezen utóbbiak származásáról igen keveset tudunk, tény, hogy egy részük Homoród menti székely falvakból került ide. Ettől kezdve az írott források is egy szászöldi szabad, és egy jobbágyok lakta vármegyei „fertyalt” különböztetnek meg Zsomborban.

Tudjuk, hogy erődítmény építése és birtoklása csakis szabad jogállású közösségek számára volt lehetséges, gyakran öneik is csak bizonyos privilégiumok megszerzése árán. Nyilvánvaló, hogy a zsombori várat is a helybéli szász közösség építette a maga és javai oltalmára. Az itteni szász családok száma azonban a XVI-XVII. század folyamán, a sorozatos járványok és ellenséges pusztítások miatt állandóan fogyatkozott. Az 1488-ban még 48 családot számláló szász közösség 1640-re 13, majd 1653-ra 9 családra apadt, míg nem egy 1713. évi összeírásban a szász közösséget Zsomborban kihaltak nyilvánították. Ez azonban távolról sem jelentette a szász „fertyalt” megszűnését, hiszen 1713-ban a falu 149 főt számláló összlakosságából 126 a királyöldi (vagyis köhalomszéki), 23 pedig a vármegyei részben lakott, s ez a rendhagyó kettősség lényegében az 1876. évi megújításig fennmaradt.

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy bár a XVI. század elejétől kezdve a zsombori szász közösség nemzeti léte fokozatosan megszűnt (részben beolvadva a helybéli magyar népességbe), az általuk épített vár tulajdonjogában nem történt lényegi változás, csupán a birtokjogot gyakorló szabad közösség nemzetiségi összetétele változott meg az idők során. Úgy is mondhatnánk, hogy az erődít-

Az erődítmény ma is fennálló részeinek feltételezett építési periódusai:

a. Délről. XVI. század

b. Északról. XVI-XVII. század

c. Délről. XVII. század

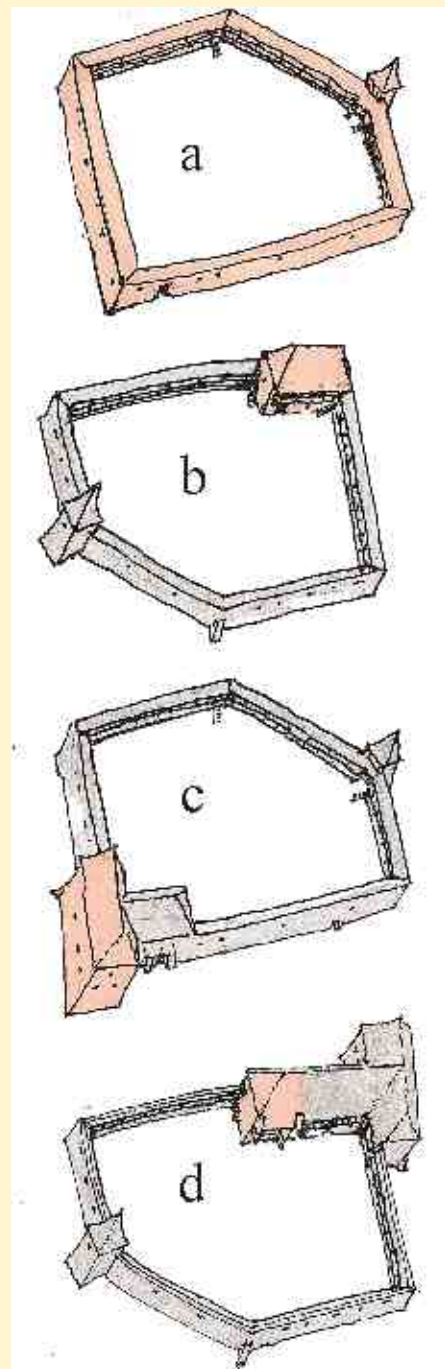
d. Északról. XVIII. század

mény használati joga az 1500-as évek elejét követő két évszázad leforgása alatt fokozatosan „átcsúszott” a helyi magyar közösség kezébe. Lehetséges, hogy ennek a lassan zajló folyamatnak a végkifejletét szemlélteti az 1692-es javítást megőrkítő feliratban megjelenő székely rovásírásos monogram is.

Védelmi berendezései, alaprajza és méretei szerint az erődítmény legkorábbi része, maga a várfal sem épülhetett a XVI. századnál korábban. Ezt valószínűsíti néhány közeli, pontosabban adatolt építéstörténettel rendelkező szász erődítmény példája, továbbá az is, hogy a kisebb kézi tűzfegyverek használatára alkalmas lapancsos lőrészek vidékünkön csak a XVI-XVII. századi várfalakon és védőtornyokon vannak jelen. Ami a falakon látható szurokontöket illeti, ezek sem rokoníthatók a XV. századi barcasági templomerődök jóval archaikusabb ilyen jellegű védműveivel; a zsombori vár szurokontökeit valószínűleg lefelé irányított lőrészeknek tekinthetjük, amelyeket a meredeken lejtő terep miatt alkalmaztak. Mindent egybevetve, ha egyáltalán létezett korábbi, XIV-XV. századi védelmi jellegű építmény Zsombor határában, annak nyomait a talajfelszín alatt kell keresnünk.

A történelem viharos eseményei és az idő múlása végül is kegyesen bánt a zsombori várral, hiszen aligha van ennyire épen fennmaradt műemlékünk, amely a szász-székely együttélésekről tanúskodik. Viszonylagos építését annak is köszönhetjük, hogy a falak védelme alatt történő gabonátárolás és szalonnatartás szokása egészen az 1940-es évek végéig fennmaradt, s ez megkövetelte az épület együttes megfelelő karbantartását is. A ma élőkre hárul a feladat, hogy új, élő funkciót találjanak az őseitől örökölt műemléknek.

Gyöngyössy János

A cikk illusztrálására használt linómetszeteket (1980) és a rajzokat (1990) a szerző készítette.

1. Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett (1858)*. Erdélyi ritkaságok. Kolozsvár, 1942. 102-103.
2. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. Pest, 1868. 188.
3. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981. 326-327.
4. Murádin László: *A Homoród mente települései*. In: *A Homoród füzes partján*. Csikszereada, 2000. 190-191.
5. Hasonló helynévképzés számos más település esetében is kimutatható, idézzünk itt csak két ismert példát: *Medgyes – Mediasch, Baromlak – Wurmloch*.
6. Fülöp Károly: *Székelyzsombor*. Erdélyi Füzetek. 16. (1996). 7-8.
7. Binder Pál: *Közös múltunk*. Bukarest, 1982. 77.